

ALBINA AUKSORIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

Angelė Kaulakienė. *LIETUVIŲ FIZIKOS TERMINIJOS RAIDA: MONOGRAFIJA*. Vilnius: Technika, 2009, 440 p.

2009 m. išspausdinta kalbininkės doc. dr. Angelės Kaulakienės monografija *Lietuvių fizikos terminijos raida*. Šios monografijos pasirodymas iš tiesų svarbus lietuvių terminologijai įvykis, jos autorė – patyrusi terminologė – knygoje išsamiai nagrinėja lietuvių fizikos terminijos raidą nuo pirmųjų populiarinamųjų fizikos straipsnių, išspausdintų pirmuosiuose lietuvių laikraščiuose *Keleivys* (1849–1880) ir *Aušroje* (1883–1886), iki naujausių norminamųjų terminografinių fizikos leidinių.

Kaip rašoma pratarmėje, monografija „atsirado iš autorės daugelį metų trukusių tyrimų ir nemažo pluošto straipsnių, paskelbtų *Lietuvių kalbotyros klausimai*, *Kalbos kultūra*, *Lituanistica*, *Terminologija* ir kituose mokslo leidiniuose“. Knyga sudaryta iš dviejų dalių: pirmoje teorinėje dalyje *Lietuvių*

fizikos terminijos raida nagrinėjami trys fizikos terminijos raidos tarpsniai, o antroje dalyje pateikiamas fizikos terminų raidos žodynas.

Pirmame skyriuje *Pirmasis fizikos terminijos raidos tarpsnis* analizuojama laikraščių *Keleivis* ir *Aušra* fizikos populiarinamųjų straipsnių ir Petro Vileišio (1851–1926) vadovėlio *Populiariszkas rankvedis fyzikos* (1899) terminija. Terminai nagrinėjami kilmės ir darybos atžvilgiais, aptariamas jų variantiškumas ir sinonimiškumas, P. Vileišio vadovėlio terminų kategorinis daugiareikšmiškumas. Po kiekvieno skyrelio išsamaus tyrimo pateikiamos glaustos apibendrinamosios išvados.

Antrąją fizikos terminijos raidos tarpsnį autorė pradeda nagrinėti nuo rankraštinio Igno Končiaus *Fizikos vadovėlio* terminijos aptarimo. Ig. Končius vadovėlį rašė gimnazijoms, jį baigė rašyti 1919 m. pab., tačiau jis nebuvo išspausdintas. Įdomu tai, kad Ig. Končius konsultavosi ir susirašinėjo su K. Būga, monografijos autorė pateikia K. Būgos siūlymus ir taisykles.

Antro skyriaus poskyryje *Lietuvių fizikos terminografijos pradmenys* analizuojamas Ig. Končiaus sudarytas terminų sąrašas *Terminai fizikos reikalams*, kuris buvo peržiūrėtas J. Jablonskio ir apsvaistytas Terminologijos komisijos prie Švietimo ministerijos. Kaip rašoma knygoje, „Tai dvikalbis (lietuvių ir rusų k.) terminų žodynas, turintis aiškinamojo žodyno elementų. Jame stengiasi pateikti kuo daugiau tuometinės fizikos ir technikos termininės leksikos“ (90). Monografijoje išsamiai aptariami žodyne *Terminai fizikos reikalams* pateikti terminai ir termininė leksika, jų aiškinimai, teikiami sinonimai ir variantai, parodomos aiškiai žodyne matomos terminų norminimo užuomazgos, daroma išvada, kad šis žodynas yra „lietuvių fizikos terminografijos pirmoji pakopa, davusi pradžią kitiems fizikos terminų žodynams“ (90).

Kitas monografijoje aptariamas antrojo fizikos terminijos raidos tarpsnio šaltinis – Konstantino Šakenio *Fizika* (1920) – aukštesniųjų gimnazijos klasių mokiniams skirtas vadovėlis, kuris buvo rašomas tuo pačiu metu, kaip ir jau minėtas Ig. Končiaus vadovėlis, tad atskiras monografijos poskyris skirtas Ig. Končiaus ir K. Šakenio fizikos vadovėlių mechanikos terminams nagrinėti. Autorė, aptarusi ir palyginusi abiejų leidinių mechanikos terminus, pabrėžia, kad „iš minėtų vadovėlių mechanikos sąvokų pavadinimų įvairavimo, terminų sinonimijos, sisteminimo, rūšinių ir gimininių terminų derinimo galima daryti išvadą, kad tuo metu fizikos terminija buvo tebekuriama ir pasižymėjo visomis kuriamojo terminijos tarpsnio ypatybėmis“ (110).

Antrojo fizikos terminijos raidos tarpsnio tyrimas baigiamas pirmojo lietuviško aukštosios mokyklos fizikos vadovėlio terminijos nagrinėjimu.

1923–1926 m. prof. V. Čepinskis parašė platų eksperimentinės fizikos vadovėlį *Fizikos paskaitos*, kuris yra lyg ir pirmoji lietuviška fizikos enciklopedija. Kaip pastebi autorė, „*Fizikos paskaitos*, be abejo, turėjo nemažos įtakos lietuvių fizikos terminijos raidai, juoba kad profesoriui nuolat teko konsultuotis dėl terminų tinkamumo su J. Jablonskiu ir prie Švietimo ministerijos veikusia Terminologijos komisija“ (111). Šis vadovėlis buvo pagrindinis aukštosios mokyklos fizikos vadovėlis, kuriuo naudojosi įvairių specialybių studentai. A. Kaulakienė išsamiai nagrinėja minėto vadovėlio terminus ir teigia, „kad jau XX a. pirmaisiais dešimtmečiais tam tikra fizikos terminijos dalis buvo nusistovėjusi. Kita vertus, gausi sinoniminė ir variantinė tiek vientisinių, tiek sudėtinių terminų raiška rodo ir kitą dalyką: dalis sąvokų dar neturėjo nusistovėjusių terminų. Tokių sąvokų terminija buvo tebekuriama“ (135).

Pristatydama trečiąją fizikos terminijos raidos tarpsnį knygos autorė pirmame ir antrame poskyriuose analizuoja Povilo Brazdžiūno *Bendrosios fizikos vadovėlio* (I–IV d., 1960–1965) terminų darybą, kilmę, sinoniminę ir variantinę raišką bei K. Šakenio, V. Čepinskio ir P. Brazdžiūno vadovėlių magnetizmo ir elektros terminiją vartosenos požiūriu.

Šiame skyriuje galbūt būtų buvę pravartu aptarti ir žymaus fiziko K. Baršausko (M. Kriščiūno, K. Rindzevičiaus, K. Baršausko *Fizika* (I, 1940), K. Baršausko *Fizika* (III–IV, 1947)) vadovėlių terminiją. Pirma, šie vadovėliai nebuvo paliesti redaktorių rankos, tad jų termininė leksika išliko autentiška. Antra vertus, K. Baršausko ir jo kolegų vartoti fizikos terminai būtų papildę ne tik trečiąją monografijos skyrių, bet ir patį *Fizikos terminų raidos žodyną*. Galbūt ši užuomina bus autorei paskata parengti atskirą ir išsamų *Fizikos terminų raidos žodyną*, apimantį dar daugiau fizikos šaltinių.

A. Kaulakienė atskirai aptaria ir apibendrina sinoniminę ir variantinę visų trijų fizikos raidos tarpsnių terminų raišką, parodo, kokios sinonimų grupės vartotos vienu ar kitu tarpsniu, nurodo jų pateikimo būdus, įvertina lietuviškų ir skolintų fizikos terminų santykį įvairiais raidos tarpsniais, apžvelgia veiksnius, lemiančius fizikos terminijos sinonimiją ir variantiškumą, analizuoja lietuviškų ir skolintų terminų sinonimijos terminijai sukeltus nepageidautinus reiškinius. Poskyrio pabaigoje autorė daro dvi svarbias išvadas:

„Pirma, termino vienareikšmiškumo reikalavimas šios terminijos praktikai nepasiekiamas dalykas. Tad minėtas termino reikalavimas galėtų būti laikomas fakultatyviu, bet ne būtinu. Antra, reikalavimo fakultatyvumas turėtų remtis tik pagrįstą terminų sinonimija (kai sąvoka pavadinama lietuvišku ir skolinu terminu), sudėtinių bei eliptinių terminų variantiškumu“ (182).

Lietuvių terminologijoje sinoniminių ir variantinių terminų riba iki šiol nėra griežtai ir aiškiai apibrėžta. Tai komentuojama ir monografijos 6 išnašoje. Tačiau iš monografijos matyti, kad autorės varianto samprata yra kiek platesnė. Tokį platesnį varianto suvokimą, matyt, reikėtų laikyti autorės prerogatyva, dėl kurios galima būtų ir padiskutuoti.

Paskutiniame trečio skyriaus poskyryje nagrinėjamas norminamasis lietuviškų fizikos terminų žodynų aspektas, lyginami ir aptariami keturi fizikos terminų žodynai: *Terminai fizikos reikalams* (1923–1924), *Fizikos terminų žodynas* (1958), *Fizikos terminų žodynas* (1979) ir *Fizikos terminų žodynas* (2007).

Pirmos teorinės knygos dalies pabaigoje pateikiamos gana glaustos, tačiau išsamios išvados, kurias knygos autorė baigia teiginiu, kad „dabartinė fizikos terminija yra gana gerai sunorminta, atitinka galimos idealios nominacijos atvejus, kai terminas pavadina tik vieną sąvoką, o sąvoka atitinka tik vieną terminą“ (198).

Antroje knygos dalyje A. Kaulakienė pateikia fizikos terminų raidos žodyną, kuriame terminai duodami abėcėliniu lizdiniu būdu, chronologine terminų vartosenos tvarka; be to, kiekvienas terminas, jo sinonimas ar variantas, kuris raidos metu įvairavo, iliustruojamas šaltinio sakiniu ar fragmentu. Į žodyną įtraukta dauguma pagrindinių gimininių ir rūšinių fizikos terminų, pateikiami ne tik pagrindiniai pirmoje monografijos dalyje aptartų šaltinių terminai, bet ir visi jų sinonimai ir variantai, duodamos autentiškos sąvoką paaiškinančios šaltinių iliustracijos.

Žodyno vardynas sudarytas remiantis 1979 ir 2007 metais išleistais *Fizikos terminų žodynais*, tačiau autorė savo sudarytame žodyne pateikia ir keletą minėtuose žodynuose neįtrauktų terminų, kurie vartojami pirmoje knygos dalyje aptariamuose fizikos leidiniuose.

Autorės kruopščiai sudarytame žodyne aiškiai matyti kiekvieno pateikto gimininio ir rūšinio termino vartosenos pradžia, sąvokos įvardijimo raida, dabartinėje vartosenoje įsigalėjęs terminas, tad žodyne pateikta be galo vertinga fizikos terminijos medžiaga, kuria remiantis galima atlikti dar ne vieną mokslinį tyrimą.

Reikėtų pastebėti, kad monografijų, kuriose būtų kalbininko teminologo išsamiai atliktas kurios nors mokslo srities išsamus beveik 160 metų terminijos raidos tyrimas, dar neturėjome, tad šis darbas svarbus ne tik terminologams, bet ir analizuojamos srities specialistams – fizikams.

Gauta 2009-12-23

Albina Auksoriūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas: albinaa@lki.lt